

Anna Czyż*

Fenomen parapaństw na obszarze poradzieckim

The phenomenon of para-states in the post-Soviet area

Abstract: One of the consequences of the collapse of the Soviet Union was the outbreak of several conflicts in the post-Soviet area and the emergence of the so-called para-states. Based on the systemic method of treating para-states as a system, internal and external influence factors will be indicated. The article aims to present the reasons for creating para-states and analyze internal and external determinants, i.e. attributes of their statehood as factors that guarantee their operation and ensure continued survival. In this context, the thesis was made that Russian political, economic, and military support for para-states ensures their functioning. Moreover, the article indicates the role of para-states in the Russian Federation's foreign policy towards the post-Soviet area, with which the central thesis of the article is related. It says that supporting para-states politically, financially, and militarily is one of the instruments of Russia's policy towards the post-Soviet area and is intended to keep it within the Russian sphere of influence.

Keywords: para-states, the Russian Federation, the post-Soviet area

Streszczenie: Jedną z konsekwencji rozpadu Związku Radzieckiego był wybuch kilku konfliktów na obszarze poradzieckim oraz powstanie w ich wyniku tzw. parapaństw. W oparciu o metodę systemową traktującą parapaństwa jako system zostaną wskazane czynniki oddziaływania o charakterze wewnętrznym i zewnętrznym. Celem artykułu jest przedstawienie przyczyn powstania parapaństw oraz analiza determinant wewnętrznych i zewnętrznych, czyli atrybutów ich państwowości jako czynników gwarantujących ich działanie oraz zapewniających zdolność do dalszego przetrwania. W tym kontekście została postawiona teza, że rosyjskie wsparcie polityczne, ekonomiczne i militarne dla parapaństw jest kluczowym czynnikiem zapewniającym ich funkcjonowanie. Ponadto celem artykułu jest wskazanie roli parapaństw w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej wobec obszaru poradzieckiego, z którą związana jest główna teza artykułu. Mówi ona, że wspieranie parapaństw pod

* Anna Czyż – dr hab., Uniwersytet Śląski w Katowicach, Polska,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2534-0733>, e-mail: anna.czyz@us.edu.pl.

względem politycznym, finansowym i militarnym jest jednym z instrumentów rosyjskiej polityki wobec obszaru poradzieckiego i ma na celu utrzymanie go w rosyjskiej strefie wpływów.

Słowa kluczowe: parapaństwa, Federacja Rosyjska, obszar poradziecki

Wprowadzenie

Parapaństwa (inne terminy stosowane zamiennie: państwa nieuznawane, quasi-państwa, państwa *de facto* niepodległe) – termin stosowany dla kilku jednostek politycznych na świecie, które pomimo braku uznania na arenie międzynarodowej (lub z minimalnym uznaniem) *de facto* są niepodległymi państwami, mają realną i faktyczną zdolność do wypełniania podstawowych funkcji państwa. Są bytami politycznymi posiadającymi wszystkie atrybuty państwowości, czyli ludność, terytorium, władzę, ale nie mają międzynarodowego uznania statusu państwowości. Parapaństwo to jednostka, w której separatystyczne centrum władzy kontroluje dane terytorium na drodze konfliktu zbrojnego, ale nie jest na tyle silne, aby wymusić uznanie niezależności terytorium od państwa macierzystego. Na obszarze poradzieckim termin ten jest stosowany w odniesieniu do kilku organizmów politycznych: Naddniestrza, Abchazji, Osetii Południowej, Górskiego Karabachu, Donieckiej Republiki Ludowej, Ługańskiej Republiki Ludowej.

Procesowi rozpadu ZSRR na przełomie lat 80. i 90. XX w. towarzyszył szereg lokalnych konfliktów zbrojnych na tle etnicznym i ideologicznym. Wyrastały one z głębokich uwarunkowań historycznych (w tym szczególnie polityki narodowościowej ZSRR) oraz ze stopniowej dezintegracji politycznej, społecznej i gospodarczej. Kreowanie i rozgrywanie tych konfliktów stało się – przede wszystkim dla Moskwy – formą walki o wpływy i kontrolę poza granicami Federacji Rosyjskiej¹. Właśnie mija trzydziesta rocznica rozpadu Związku Radzieckiego, a temat parapaństw pozostaje nadal aktualny i jest wyzwaniem dla całej społeczności międzynarodowej. Celem artykułu jest przedstawienie przyczyn powstania parapaństw oraz analiza determinant wewnętrznych i zewnętrznych jako czyn-

1 K. Strachota, *Konflikty zbrojne na obszarze postradzieckim. Stan obecny, perspektywy uregulowania, konsekwencje*, „Prace OSW” 2003, nr 9, s. 80, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_9_0.pdf [17.02.2021].

ników gwarantujących ich działanie oraz zapewniających zdolność do dalszego przetrwania. Ponadto celem artykułu jest wskazanie roli para państw w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej wobec obszaru poradzieckiego. Główne pytanie badawcze odnosi się właśnie do polityki Rosji wobec para państw i odpowiada mu teza główna, według której wpieranie para państw pod względem politycznym, finansowym i militarnym jest jednym z instrumentów rosyjskiej polityki wobec obszaru poradzieckiego i ma na celu utrzymanie go w rosyjskiej strefie wpływów. Pytania szczegółowe są następujące: Dlaczego para państwa powstały? Jakie są determinanty ich przetrwania na arenie międzynarodowej? W jaki sposób Rosja wspiera państwowość para państw oraz tendencje separatystyczne? Jaki jest główny cel polityki Rosji wobec para państw? Tak postawionym pytaniom badawczym odpowiadają tezy szczegółowe. Jedna z nich mówi, że genezy powstania para państw należy upatrywać w konfliktach, które wybuchły w związku z procesem rozpadu Związku Radzieckiego w pierwszej połowie lat 90. XX w. Kolejna teza stanowi, że o przetrwaniu para państw decydują determinanty wewnętrzne oraz zewnętrzne. Jedną z głównych determinant zewnętrznych jest polityka Federacji Rosyjskiej w stosunku do para państw. Rosja jest zainteresowana utrzymaniem *status quo* w odniesieniu do para państw i w tym celu wykorzystuje szereg instrumentów o charakterze politycznym, ekonomicznym i militarnym, by podtrzymywać tendencje separatystyczne i w ten sposób torpedować prozachodnie aspiracje państw macierzystych. Para państwa stały się w ten sposób przedmiotem rozgrywek geopolitycznych pomiędzy Rosją a innymi państwami, które posiadają swoje interesy w regionach dotkniętych tzw. zamrożonymi konfliktami.

Podejście metodologiczne zastosowane w artykule to metoda systemowa traktująca para państwa jako system, którego istnienie i działanie podlega oddziaływaniu zróżnicowanych czynników o charakterze wewnętrznym i zewnętrznym, warunkujących jego przetrwanie. Zagadnienie istnienia para państw jest przedmiotem badań w ujęciu politologicznym i prawnym. Z autorów zajmujących się problemem para państw należy wymienić publikacje

autorstwa: S. Pegg², P. Kolstø³, M. Kosienkowskiego⁴, N. Popescu⁵, N. Caspersen⁶, D. Lynch⁷, A. Florea⁸, G. Toal⁹.

1. Atrybuty para państw i determinanty ich przetrwania

1. We współczesnej nauce istnieje wiele definicji jednostek państwowych określanych mianem para państw, quasi-państw czy też państw nieuznawanych. Pierwszą spójną koncepcję para państw sformułował Scott Pegg, którego zdaniem o takiej jednostce można mówić, jeśli „istnieje zorganizowane przywództwo polityczne, które doszło do władzy dzięki własnym możliwościom, jest popierane przez większość ludności, osiągnęło dostateczną zdolność świadczenia usług użyteczności publicznej danej populacji na określonym terytorium i sprawuje nad nim efektywną kontrolę przez istotny okres. Państwo to charakteryzuje się też tym, że dąży (przeważnie bezskutecznie) do uznania międzynarodowego, pozostając cały czas bezprawnym bytem w opinii «społeczności międzynarodowej» i wbrew prawu międzynarodowemu”¹⁰. Jego zdaniem, fakt uzyskania międzynarodowego uznania nie musi być ostatecznym celem *de facto* państw. Jego definicja stała się podstawą do dalszych badań nad funkcjonowaniem państw nieuznawanych. Każda z kolejnych koncepcji zwracała uwagę na różne atrybuty para państwa, ale wszystkie określały je jako jed-

- 2 S. Pegg, *Twenty Years of De Facto State Studies: Progress, Problems, and Prospects*, 2017, <https://core.ac.uk/download/pdf/162543596.pdf> [17.03.2021].
- 3 P. Kolstø, *The Sustainability and Future of Unrecognized Quasi-States*, „Journal of Peace Research”, vol. 43, 2006, issue 6, s. 723-740, <https://doi.org/10.1177/0022343306068102> [16.03.2021].
- 4 M. Kosienkowski, *Quasi-państwo w stosunkach międzynarodowych*, „Stosunki Międzynarodowe” 2008, nr 3-4, s. 151-162, <http://han.bg.us.edu.pl/han/ceeol/https/www.ceeol.com/search/viewpdf?id=131071> [18.03.2021].
- 5 N. Popescu, *Democracy in Secessionism: Transnistria and Abkhazia's Domestic Policies*, Brussels 2006, <http://core.kmi.open.ac.uk/download/pdf/11871437.pdf> [17.03.2021].
- 6 N. Caspersen, *Democracy, Nationalism and (Lack of) Sovereignty: The Complex Dynamics of Democratisation in Unrecognised States*, „Nations and Nationalism” 2011, no. 17(2), s. 337-356, <https://doi.org/10.1111/j.1469-8129.2010.00471.x> [18.03.2021].
- 7 D. Lynch, *Separatist States and Post-Soviet Conflicts*, „International Affairs”, vol. 78, 2002, no. 4, s. 831-848, <https://doi.org/10.1111/1468-2346.00282> [18.03.2021].
- 8 A. Florea, *De Facto States in International Politics (1945-2011): A New Data Set*, „International Interactions”, vol. 40, 2014, issue 5, s. 788-811, <https://doi.org/10.1080/03050629.2014.915543> [17.03.2021].
- 9 G. Toal, J. O'Loughlin, *Inside South Ossetia: A Survey of Attitudes in a De Facto State*, „Post-Soviet Affairs”, vol. 29, 2013, issue 2, s. 136-172, <https://doi.org/10.1080/1060586X.2013.780417> [16.03.2021].
- 10 Cyt. za: S. Pegg, *International Society and the "De Facto State"*, Aldershot 1998, s. 326.

Parapaństwo stanowi jednostkę geopolityczną, która jest suwerenna w wymiarze materialnym, gdyż sprawuje faktyczną, wyłączną, pełną i samodzielną władzę na swym terytorium, nie jest jednak suwerenna w wymiarze formalnym, gdyż w świetle prawa międzynarodowego podlega państwu macierzystemu, stanowiąc jego integralną część, czego nie uznaje. Brak suwerenności formalnej pociąga za sobą określone konsekwencje w postaci problemów gospodarczych, gdyż taka jednostka ma ograniczone możliwości w zakresie otrzymywania pomocy międzynarodowej, brania udziału w organizacjach międzynarodowych, napływu zagranicznych inwestycji, eksportu własnych produktów. Jednostkowe uznanie, jak np. w przypadku Abchazji i Osetii Południowej, uznawanych przez Rosję, Nikaraguę czy Wenezuelę, nie wyklucza ich z grupy parapaństw¹⁹. Jednym z wymogów niezbędnych do zakwalifikowania danej jednostki geopolitycznej do grupy parapaństw jest fakt wykonywania funkcji państwa w takich sferach, jak zapewnienie bezpieczeństwa wewnętrznego i porządku publicznego, ochrona terytorium, oświata, ochrona zdrowia, budowa i utrzymanie infrastruktury itp.

Funkcjonowanie parapaństw na obszarze poradzieckim umożliwiają określone czynniki o charakterze wewnętrznym (mające źródło w danym parapaństwie) i zewnętrznym (związane z otaczającym je środowiskiem), które determinują jego zdolność do przetrwania. Do determinant wewnętrznych można zaliczyć: dążenie władz i elit do utrzymywania niezależności parapaństw oraz do uznania międzynarodowego, a także poparcie ludności dla idei niezależności. Wśród determinant zewnętrznych na pierwsze miejsce wysuwa się polityka Federacji Rosyjskiej, która udziela wielowymiarowego wsparcia parapaństwom, co umożliwi im dalsze istnienie, ale też polityka państw macierzystych, nieefektywność ich działań na rzecz przywrócenia integralności terytorialnej.

Opracowania katalogu determinant przetrwania parapaństw, wspólnego dla całej tej grupy jednostek, dokonał Marcin Kosien-

19 B.H. Stanislawski, *Para-States, Quasi-States, and Black Spots: Perhaps Not States, but Not "Ungoverned Territories"*, Either, „International Studies Review”, vol. 10, 2008, no. 2, s. 366-396, <https://doi.org/10.1111/j.1468-2486.2008.00795.x> [18.03.2021].

kowski, według którego do determinant wewnętrznych przetrwania parapaństwa można zaliczyć:

- „zdolność pozyskiwania środków finansowych i materialnych;
- zgodne dążenie władz i elit [...] do realizacji celu politycznego danej jednostki;
- znaczne poparcie jej ludności dla osiągnięcia powyższego celu;
- relatywnie znaczną siłę militarną [...], głównie w porównaniu z państwem macierzystym”²⁰.

De determinant zewnętrznych przetrwania parapaństwa Marcin Kosienkowski zalicza z kolei:

- „niski potencjał państwa macierzystego i nieudolność jego władz w działaniach na rzecz reintegracji państwa;
- poważne wsparcie podmiotu zewnętrznego – patrona;
- mniejszą pomoc innych podmiotów zewnętrznych;
- żadne/niewystarczające [...] zaangażowanie pozostałej części „społeczności międzynarodowej”, szczególnie ważnych graczy międzynarodowych w reintegrację danego państwa, na którego obszarze istnieje quasi-państwo;
- dysfunkcjonalność formuły negocjacji mających doprowadzić do przywrócenia integralności terytorialnej danego państwa macierzystego”²¹.

Charakterystyczną cechą parapaństw jest fakt, że sytuacja pozostaje w stanie zawieszenia, gdyż trwałego uregulowania konfliktów, które leżały u podstaw ich powstania, nie udało się osiągnąć ani metodami siłowymi, ani na drodze rokowań. Parapaństwa powstały na większości obszarów dotkniętych konfliktami i stały się trwałym układem sił w regionie²². Do wspólnych cech zamrożonych konfliktów na obszarze poradzieckim, w wyniku których doszło do powstania parapaństw, można zaliczyć następujące:

- większość konfliktów wybuchła w pierwszej połowie lat 90. XX w. i pozostaje nierozwiązana do dziś – określa się je często mianem tzw. „zamrożonych konfliktów”, co ma oddawać ich status właśnie nierozwiązanych i niezakończonych;

20 Cyt. za: M. Kosienkowski, *Naddniestrzańska...*, s. 32.

21 Cyt. za: M. Kosienkowski, *Naddniestrzańska...*, s. 32.

22 R. Czachor, *Abchazja, Osetia Południowa, Górski Karabach: geneza i funkcjonowanie systemów politycznych*, Wrocław 2014, s. 558.

- na większości obszarów dotkniętych konfliktami powstały paraństwa, które z każdym kolejnym rokiem istnienia pogłębiają podział z macierzystymi państwami na poziomie politycznym, gospodarczym, ale także praktyki zwykłych obywateli;
- każdy z konfliktów pociągnął za sobą głębokie zmiany w sferze politycznej, społecznej, etnicznej, gospodarczej, i powrót do sytuacji sprzed wybuchu konfliktów wydaje się mało prawdopodobny, zburzyły one dotychczasową strukturę etniczną poprzez czystki etniczne, migracje uchodźcze²³;
- trwanie sytuacji „zamrożenia” konfliktów negatywnie rzutuje na sytuację w regionie – z jednej strony konflikty utrudniają rozwój państw właściwych, z drugiej paraństwa stają się zapleczem dla terroryzmu, przemytu, przestępczości zorganizowanej i innych negatywnych zjawisk, gdyż wyłączone spod kontroli sił zewnętrznych stwarzają warunki do rozwoju nielegalnej działalności, tworząc zjawisko tzw. „czarnych dziur”²⁴;
- w większości paraństw stacjonują siły rosyjskie, które odgrywały i nadal odgrywają istotną rolę w rozwoju sytuacji;
- Rosja występuje w roli mediatora we wszystkich zamrożonych konfliktach i jest zaangażowana w proces pokojowy oraz negocjacje mające na celu uregulowanie statusu paraństw – często jest architektem porozumień;
- konflikty stały się trwałym elementem rozgrywki politycznej w stosunkach międzynarodowych, a w rękach Rosji – istotnym instrumentem torpedowania wszelkich starań macierzystych państw o integrację z Unią Europejską czy Sojuszem Północnoatlantyckim²⁵.

Na przestrzeni lat paraństwa funkcjonują w oparciu o środki finansowe mające charakter oficjalny (są związane z eksportem własnej produkcji, pochodzą z zagranicznej pomocy finansowej, głównie rosyjskiej, lub z tytułu prywatyzacji) oraz nieoficjalny, których źród-

23 A. Legucka, *Geopolityczne uwarunkowania i konsekwencje konfliktów zbrojnych na obszarze post-radzieckim*, Warszawa 2013, s. 406.

24 K. Strachota, *Konflikty zbrojne...*, s. 80.

25 M. Sussex, *Twenty Years after the Fall: Continuity and Change in Russian Foreign and Security Policy*, „Global Change, Peace & Security”, vol. 24, 2012, issue 2, s. 203-217, <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14781158.2012.679921> [1.02.2021].

ło stanowi nielegalny handel zagraniczny lub przemysł (warunkowane słabą kontrolą granic, wysokim poziomem korupcji). Parapaństwa dysponują możliwością prowadzenia handlu międzynarodowego dzięki przyzwoleniu państwa macierzystego czy państw trzecich, ale stopień samodzielności parapaństw zawsze był uzależniony od polityki władz państwa macierzystego i czasami stosowały one ograniczenia w postaci np. blokad ekonomicznych, jak w przypadku Naddniestrza²⁶.

Najważniejsi decydenci w parapaństwach przez lata ich istnienia w swoich wystąpieniach niezmiennie i zdecydowanie wykluczali możliwość reintegracji z państwami macierzystymi. Dążenie do utrzymania niezależności przez władze parapaństw było dyktowane chęcią zachowania pełni władzy przez najważniejszych decydentów. Reintegracja z państwem macierzystym na jakichkolwiek warunkach oznaczałaby bowiem dla rządzących ograniczenie lub utratę wpływów politycznych, a także źródeł dochodów. Elity parapaństw przedstawiały także argument znacznego poparcia ludności dla utrzymania niezależności od państw macierzystych – przykładem może być Naddniestrze, gdzie wyniki przeprowadzanych referendum na temat niepodległości czy przyjęcia konstytucji tego parapaństwa prezentowały zdecydowane poparcie mieszkańców dla jego niezależności od Mołdawii²⁷. Władze parapaństw budują obraz państwa macierzystego jako wroga na zakorzenionym w świadomości strachu, na pamięci krzywd doznanych podczas zbrojnych faz konfliktów, polityki wysiedlenia czy czystek etnicznych. Realizują ponadto politykę blokowania publicznej dyskusji na temat przyszłości parapaństw, wykorzystując w tym celu podporządkowane lokalne media, które mogą przedstawiać zafałszowany obraz rzeczywistości i kształtować poglądy ludności stosownie do potrzeb politycznych rządzących.

2. Parapaństwa w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej

Linia polityczna kreowana przez rosyjskich decydentów odpowiada realistycznej koncepcji stosunków międzynarodowych, z prioryteto-

²⁶ M. Kosienkowski, *Naddniestrzańska...*, s. 43.

²⁷ *Ibidem*, s. 74-75.

wym traktowaniem interesu narodowego i konieczności obrony jego wartości przed zagrożeniami ze strony środowiska międzynarodowego. Rosyjskim interesem po rozpadzie ZSRR pozostaje kontrola nad obszarem poradzieckim traktowanym jako tzw. bliska zagranica i utrzymywanie go w rosyjskiej strefie wpływów. Przez lata w kolejnych koncepcjach rosyjskiej polityki zagranicznej priorytetowym kierunkiem owej polityki był obszar poradziecki, a jednym z głównych założeń rosyjskiej polityki zagranicznej ciągle pozostaje utrzymanie dominującej pozycji na obszarze poradzieckim²⁸. Celem Rosji jest ograniczenie zaangażowania Zachodu i innych aktorów w tym regionie jako zagrożenia dla strategicznych i żywotnych interesów Federacji Rosyjskiej oraz osłabianie prozachodnich aspiracji byłych republik radzieckich. Wspieranie parapaństw umożliwia realizację wskazanego celu rosyjskiej polityki zagranicznej. Przez trzydzieści lat od rozpadu Związku Radzieckiego zasadniczym celem rosyjskiej polityki wobec parapaństw było i jest utrzymywanie *status quo* z wykorzystaniem zróżnicowanych instrumentów oddziaływania o charakterze politycznym, gospodarczym czy militarnym. W aspekcie politycznym pomoc Rosji przebiega na poziomie bilateralnym, regionalnym i globalnym. Na poziomie bilateralnym Rosja poprzez swoich urzędników utrzymuje wzajemne kontakty z władzami parapaństw – podczas spotkań poruszane są kwestie współpracy politycznej, gospodarczej i społecznej. Rosja powołała swoich specjalnych przedstawicieli w parapaństwach. Na poziomie regionalnym Rosja promuje status parapaństw w procesie uregulowania problemu istniejących separatyzmów i ewentualnych propozycji rozwiązania zamrożonych konfliktów. Na poziomie globalnym Moskwa uznaje niepodległość Abchazji i Osetii Południowej i ma tam ambasadę, natomiast Naddniestrze uważa formalnie za część Mołdawii. Jednoczesne zaangażowanie Rosji w konflikty (np. przez wspieranie separatyzmów) i w mediacje pozwala jej osiągnąć kilka celów. Rosja jest zdolna utrzymać konflikt w stanie „zamrożenia”, co pozwala jej wykorzystywać go jako instrument nacisku, lub „odmrozić” go w dogodnym dla siebie momencie²⁹. Istnienie zamrożonych konfliktów oraz

28 A. Skriba, *Russian Strategy towards the Post-Soviet Space in Europe: Searching for Balance between Economy, Security, and Great Power Attractiveness*, „Strategic Analysis”, vol. 40, 2016, issue 6, s. 604-618, <https://doi.org/10.1080/09700161.2016.1224061> [18.03.2021].

29 A. Legucka, „Rozmrażanie” konfliktów..., s. 92.

niejednoznaczny status Abchazji i Osetii Południowej uniemożliwiają członkostwo Gruzji w NATO³⁰. Podobnie rzecz ma się ze zdestabilizowaną Ukrainą, która ma niewielkie szanse na członkostwo w NATO czy w Unii Europejskiej, skoro nie został uregulowany problem separatystycznych republik na wschodzie kraju. Także w przypadku Mołdawii ze względu na problem Naddniestrza sytuacja zbliżenia z Unią Europejską jest poważnym wyzwaniem dla władz mołdawskich, które zdecydowały się w 2009 r. na rozpoczęcie współpracy w ramach programu Partnerstwa Wschodniego i podobnie jak Gruzja czy Ukraina zrealizowały trzy najważniejsze cele tego programu. Podpisana została umowa stowarzyszeniowa z Unią Europejską, umowa o pogłębionej strefie wolnego handlu oraz umowa o ułatwieniach wizowych. Unię Europejską włączono ponadto w charakterze obserwatora do wielostronnych negocjacji na rzecz uregulowania konfliktu z separatystycznym Naddniestrzem. Mediacja w konflikcie pozwala z kolei Rosji zgłaszać propozycje jego rozwiązania zgodnie z własnym interesem, a przez to uzyskać wpływ na politykę państwa, którego dotyczą mediacje³¹. Rosja wysłała jasny sygnał do państw macierzystych, że jeśli nadal będą prowadziły starania o członkostwo w strukturach euroatlantyckich (Unii Europejskiej i NATO), ona będzie wspierać parapaństwa i w ten sposób permanentnie destabilizować sytuację wewnętrzną kraju³², gdyż w dalszym ciągu Rosja postrzega NATO w kategorii zagrożenia własnych interesów na obszarze poradzieckim. W przypadku Górskiego Karabachu, w którym doszło do rozmrożenia konfliktu w 2020 r., Rosja także brała udział w ustalaniu zasad zakończenia działań wojennych między Armenią i Azerbejdżanem, czego celem było zademonstrowanie przez Moskwę, że „pozostaje ona głównym graczem na Kaukazie Południowym i trzyma rękę na pulsie”³³. W odniesieniu do Abchazji

30 K. Gołaś, *Region Kaukazu w polityce Federacji Rosyjskiej – wybrane aspekty*, „Przegląd Geopolityczny”, t. 3, 2011, s. 109-123, <http://han.bg.us.edu.pl/han/ceeol/https://www.ceeol.com/search/viewpdf?id=496809> [18.03.2021].

31 B. Rezvani, *Russian Foreign Policy and Geopolitics in the Post-Soviet Space and the Middle East: Tajikistan, Georgia, Ukraine and Syria*, „Middle Eastern Studies”, vol. 56, 2020, issue 6, s. 878-899, <https://doi.org/10.1080/00263206.2020.1775590> [2.02.2021].

32 A. Miarka, *Para-states as an Instrument for Strengthening Russia's Position – the Case of Transnistria*, „Journal of Strategic Security”, vol. 13, 2020, no. 2, s. 1-18, DOI: <https://doi.org/10.5038/1944-0472.13.2.1750>, <https://www.jstor.org/stable/26918082> [17.03.2021].

33 W. Górecki, *Górski Karabach: Kreml dyscyplinuje Baku i Erywań*, „Analizy OSW”, 12.01.2021, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2021-01-12/gorski-karabach-kreml-dyscyplinuje-baku>

i Osetii Południowej Rosja realizowała scenariusz pełzającej inkorporacji w oparciu o podpisywane traktaty o sojuszu i strategicznym partnerstwie z Abchazją w 2014 r. oraz o sojuszu i integracji z Osetią Południową w 2015 r., które z jednej strony sankcjonowały istniejącą zależność tych separatystycznych regionów Gruzji od Rosji w wielu sferach (np. ochrony granicy z Gruzją), z drugiej strony stanowiły nową jakość, prowadziły bowiem do faktycznej inkorporacji republik z Rosją w sferze politycznej, społecznej i gospodarczej, które – zachowując fasadową państwowość – stawały się częścią rosyjskiego Kaukazu Północnego³⁴. Rosja nie zdecydowała się jednak na pełną aneksję (tak jak w przypadku ukraińskiego Krymu w 2014 r.) ze względu na niewielkie wewnętrzne korzyści propagandowe oraz kolizję z polityką wobec Gruzji, która polega głównie na wykorzystywaniu miękkich środków oddziaływania (w postaci propagandy medialnej, działalności prorosyjskich organizacji i ruchów politycznych, współpracy z Gruzińską Cerkwią Prawosławną, budowaniu powiązań międzyludzkich oraz biznesowych) w celu podsycania antyzachodnich i prorosyjskich postaw w gruzińskim społeczeństwie.

Decydenci polityczni, ale też mieszkańcy parapaństw traktują dobre stosunki z Rosją jako gwarancję istnienia ich bytu politycznego w jego obecnej formie i są przekonani, że Rosja pełni kluczową rolę w ewentualnym rozwiązaniu zamrożonych konfliktów. Współpraca Rosji z parapaństwami obejmuje sferę stosunków politycznych, gospodarczych i militarnych. W wymiarze militarnym najistotniejsze znaczenie ma obecność rosyjskich sił zbrojnych na terytorium parapaństw, także w ramach sił pokojowych, jak również dostawy uzbrojenia, sprzętu czy technologii. W wymiarze gospodarczym Rosja pozostaje kluczowym partnerem handlowym – kupuje znaczną część produkcji lub sprzedaje własne towary na dogodnych warunkach, stanowi także główny rynek pracy dla mieszkańców parapaństw, udziela pomocy finansowej w formie kredytów i pożyczek (częściowo bezzwrotnych lub spłacanych udziałami w firmach działających w parapaństwach, np. największy

-i-erywan [13.03.2021].

34 M. Falkowski, *Rosja wchłania Osetię Południową*, „Analizy OSW”, 25.03.2015, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2015-03-25/rosja-wchlania-osetie-poludniowa> [13.03.2021].

w Naddniestrzu podmiot gospodarczy – holding Sheriff)³⁵. Ważnym elementem wsparcia finansowego ze strony Rosji są dotacje celowe np. na zabezpieczenie społeczne, projekty infrastrukturalne czy dotacje gazowe, a także pomoc materialna w postaci dostaw żywności. Instrumenty ekonomiczne służą budowie poparcia dla rosyjskiej polityki ze strony elit politycznych i mieszkańców parapaństw³⁶. Rosyjskie wsparcie o charakterze społecznym polega na przyznawaniu mieszkańcom parapaństw obywatelstwa Federacji Rosyjskiej. Taka polityka Rosji jest tłumaczona koniecznością udzielenia pomocy swoim obywatelom, ochrony praw i interesów ludności rosyjskojęzycznej zamieszkującej separatystyczne regiony. Znalazło to swoje zastosowanie podczas wojny rosyjsko-gruzińskiej w 2008 r., kiedy Rosja podczas wydarzeń w Gruzji powoływała się na konieczność obrony własnych obywateli.

Rosja swoją polityką oddziałuje zatem nie tylko na parapaństwa, ale także na państwa macierzyste przez stosowanie całego wachlarza instrumentów. Można je pogrupować w cztery główne kategorie, które wzajemnie się przenikają: 1) polityczne, 2) militarne, 3) gospodarcze, 4) *soft power*. Do instrumentów politycznych należy dominacja w regionalnych strukturach współpracy tworzonych z inicjatywy Rosji na obszarze poradzieckim i forsowanie modelu reintegracji. W wymiarze politycznym i bezpieczeństwa kluczowymi organizacjami z punktu widzenia Rosji są Wspólnota Niepodległych Państw oraz Organizacja Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym. Państwa macierzyste dla parapaństw w odpowiedzi na politykę forsowania przez Rosję procesu reintegracji byłych republik radzieckich stworzyły strukturę współpracy początkowo pod nazwą GUAM, zrzeszającą cztery państwa: Gruzję, Ukrainę, Azerbejdżan i Mołdawię, przekształconą w 2006 r. w regionalną organizację pod nazwą Organizacja na rzecz Demokracji i Rozwoju. Wzmocnieniu pozycji Rosji w państwach poradzieckich służyć ma również upowszechnianie własnego modelu ustrojowego – „demokracji suwerennej”, oraz wspieranie przywódców przychylnych Rosji i jej projektom reintegracyjnym. „Suwerenna demokracja”

35 K. Całus, *Naddniestrze: cała władza dla Sheriffa*, „Analizy OSW”, 14.12.2016, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2016-12-14/naddniestrze-cala-wladza-dla-sheriffa> [10.03.2021].

36 M. Riegl, B. Doboš, *Geopolitics of Secession: Post-Soviet De Facto States and Russian Geopolitical Strategy*, „Central European Journal of International and Security Studies”, vol. 12, 2018, no. 1, s. 59-89.

ma być remedium na „kolorowe rewolucje” (rewolucję róż w Gruzji w 2003 r. czy pomarańczową rewolucję na Ukrainie w 2004 r.) i poszerzanie wpływów innych aktorów w państwach poradzieckich. Ważnym instrumentem oddziaływania na państwa macierzyste jest obecność w Rosji wielomilionowej rzeszy imigrantów zarobkowych pochodzących z tych państw. Gastarbeiterzy, przesyłając pieniądze rodzinom w kraju, zasilają w ten sposób budżety lokalne, co jest czynnikiem pozytywnie oddziałującym na sytuację gospodarczą tych byłych republik radzieckich. Z drugiej strony zapowiedzi zaostrzenia przepisów dotyczących migrantów lub pokazowe deportacje nielegalnych imigrantów są formą straszaka i nacisku na państwa macierzyste. Do instrumentów gospodarczych można zaliczyć wykorzystywaną przez Rosję politykę taryfową na eksportowane do państw macierzystych towary, a także stosowanie polityki zakazów importu określonych towarów z państw niepokornych wobec Rosji poprzez ekonomiczne embarga (np. w 2006 r. Rosja wprowadziła embargo na import win i wody mineralnej z Gruzji, co tłumaczyła niespełnieniem standardów sanitarnych obowiązujących w Rosji, w 2013 r. nałożone embargo zostało zniesione, co wiązało się z dojściem do władzy w Gruzji prorosyjskiego rządu). W stosunku np. do Ukrainy Rosja stosowała szantaż gazowy, gdzie kartą przetargową w kryzysach gazowych stawały się kontrakty na dostawy tego rosyjskiego surowca na Ukrainę, a w ostatnich latach Rosja realizuje politykę omijania Ukrainy jako państwa tranzytowego w procesie planowania budowy nowych gazociągów transportujących rosyjski gaz na zachód. Natomiast odpowiedzią Rosji na zbliżenie części byłych republik radzieckich z Unią Europejską, np. poprzez udział w programie Partnerstwa Wschodniego, było zintensyfikowanie procesu reintegracji obszaru poradzieckiego poprzez tworzenie struktur integracyjnych w postaci Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej, która zaczęła funkcjonować w 2015 r. Presję gazową Rosja stosowała w stosunku do Armenii, której w 2013 r. oferowała możliwość powrotu do niższych cen gazu w przypadku przystąpienia tego kraju do unii celnej, co wiązało się z rezygnacją ze stowarzyszenia z Unią Europejską,

a ostatecznie oznaczało wejście Armenii do Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej w 2014 r.³⁷

Zaangażowanie militarne Rosji w konflikty na obszarze poradzieckim było znakiem odradzania się w Rosji postaw imperialnych wobec byłych republik radzieckich. Przedłużanie istniejących konfliktów i wspieranie separatyzmów wpisuje się w politykę „dziel i rządź”, w myśl której zaognianie konfliktów pozwala Rosji na utrzymywanie kontroli. Funkcjonowanie parapaństw umożliwia Rosji wywieranie presji na politykę państw macierzystych, posługując się metodą „kija i marchewki”, która polega na tym, że kiedy państwa macierzyste wzmacniają w swej polityce zagranicznej kierunek zachodni kosztem rosyjskiego, spotykają się z reakcją władz rosyjskich. Do kategorii *soft power* (nie-materialny rosyjski kapitał) należy zaliczyć bliskość kulturową, znajomość języka rosyjskiego, kontakty międzyludzkie, dostęp do rosyjskich mediów (telewizja, Internet, prasa), kontakty cerkwi prawosławnych, retorykę braterstwa. Narzędziem wykorzystywanym w tej sferze rosyjskiego oddziaływania stała się koncepcja „rosyjskiego świata” (ros. „russkiy mir”) stanowiąca „formę promocji idei Rosji jako ośrodka cywilizacyjnego odrębnego od cywilizacji azjatyckich oraz przeciwstawnego w wielu momentach do cywilizacji zachodniej”³⁸.

Podsumowanie

Polityka Federacji Rosyjskiej przebiega dwutorowo: jest realizowana w stosunku do, z jednej strony, parapaństw, z drugiej – do państw macierzystych, i opiera się przede wszystkim na tradycyjnej polityce siły i nacisku. Rosja wykorzystuje swoją dominującą pozycję w regionie do wywierania presji na parapaństwa i państwa macierzyste. Może zastosować szeroki wachlarz instrumentów oddziaływania, z których do najczęściej wykorzystywanych należą formy szantażu i nacisku, zarówno politycznego, jak i ekonomicznego oraz występujące w re-

37 A. Romanowska, *Współczesna polityka Federacji Rosyjskiej w obszarze „bliskiej zagranicy”*, „Facta Simonidis” 2015, nr 1(8), s. 139-154, <http://han.bg.us.edu.pl/han/ceeol/https://www.ceeol.com/search/viewpdf?id=654561> [18.03.2021].

38 O. Wasiuta, „*Russki mir*” jako narzędzie imperialnej polityki Kremla, „Przegląd Geopolityczny” 2017, nr 21, s. 67-87, <http://han.bg.us.edu.pl/han/ceeol/https://www.ceeol.com/search/viewpdf?id=574574> [18.03.2021].

gionie antagonizmy i ruchy separatystyczne, będące źródłem zamrożonych konfliktów. Parapaństwa stały się przedmiotem geopolityki, nie zaś ich podmiotem, a ich relacje ze światem wpisują się w ogólne tendencje stosunków ważniejszych i silniejszych graczy międzynarodowych: Rosji, USA, Turcji, Iranu, Chin, OBWE, UE i NATO. Istnienie parapaństw jest elementem geopolitycznej rywalizacji o własną strefę wpływów. Dla Rosji celem w odniesieniu do parapaństw jest utrzymanie *status quo*, czyli ich nieokreślonego statusu. Udziela ona zatem parapaństwom wielowymiarowej pomocy. Jej obecność militarna, polityczna, gospodarcza, społeczna i kulturowa w parapaństwach daje możliwość oddziaływania, kształtowania i kontroli. Nierozwiązane konflikty o Górski Karabach między Armenią i Azerbejdżanem, o Abchazję i Osetię Południową w przypadku Gruzji są jedną z najważniejszych przyczyn niestabilności całego regionu Kaukazu Południowego oraz kluczowym dla Rosji instrumentem rozgrywki geopolitycznej na Kaukazie Południowym. W Europie Wschodniej takimi konfliktami są: konflikt na wschodzie Ukrainy, gdzie powstały Doniecka i Ługańska Republiki Ludowe, oraz konflikt o status Naddniestrzańskiej Republiki Mołdawskiej jako separatystycznej części Mołdawii.

Rosyjskie działania w stosunku do państw macierzystych nie zawsze przynoszą zamierzone efekty. O ile w przypadku Armenii udało się osiągnąć zaplanowany cel – Armenia zrezygnowała z pogłębiania współpracy z UE i zdecydowała o wstąpieniu do Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej, o tyle w przypadku Ukrainy, Mołdawii i Gruzji nie udało się tego osiągnąć i państwa te podpisały umowy stowarzyszeniowe i nadal dążą do współpracy z Zachodem. Wydaje się jednak, że polityce Rosji wobec parapaństw sprzyja niewystarczające zaangażowanie w proces ich reintegracji z państwami macierzystymi ze strony Unii Europejskiej czy Stanów Zjednoczonych czy ograniczona efektywność działań Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie, która także bierze udział w negocjacjach nad uregulowaniem zamrożonych konfliktów.

Żaden z konfliktów, które doprowadziły do powstania parapaństw, nie został dotąd rozwiązany. Nie zanoszą się też, aby miało do tego dojść w najbliższym czasie. Najważniejszym czynnikiem wpływającym na tę sytuację jest stanowisko Rosji, dla której wpieranie parapaństw pod względem politycznym, finansowym i militarnym jest jednym z instrumentów polityki wobec obszaru poradzieckiego i ma

na celu utrzymanie go w rosyjskiej strefie wpływów. Istotne znaczenie ma ponadto słabość państw macierzystych, z których wydzieliły się owe jednostki, oraz brak woli elit politycznych i społeczeństw po obu stronach barykady, aby doprowadzić do rozwiązania problemu. Dlatego parapaństwa zapewne pozostaną w obecnym „stanie zawieszenia”, a ich uznanie międzynarodowe wydaje się nierealne.

Bibliografia

- Bakke K.M., Linke A.M., O’Loughlin J., Toal G., *Dynamics of State-Building after War: External-Internal Relations in Eurasian De Facto States*, „Political Geography”, vol. 63, 2018, <https://reader.elsevier.com/reader/sd/pii/S0962629816301433?token=4010ED7996D712DC7910B275018472E417352FoEF2E577636DCB6072F4E71AF32BF975B8970C7107EA6E4AE334324ADA>.
- Bakke K.M., O’Loughlin J., Toal G., Ward M.D., *Convincing State-Builders? Disaggregating Internal Legitimacy in Abkhazia*, „International Studies Quarterly”, vol. 58, 2014, issue 3, <https://doi.org/10.1111/isqu.12110>.
- Blakkisrud H., Kemoklidze N., Gelashvili T., Kolstø P., *Navigating De Facto Statehood: Trade, Trust, and Agency in Abkhazia’s External Economic Relations*, „Eurasian Geography and Economics” 2020, <https://rsa.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/15387216.2020.1861957>.
- Buzard K., Graham T., Horne B., *Unrecognized States: A Theory of Self-Determination and Foreign Influence*, „The Journal of Law, Economics, and Organization”, vol. 33, 2017, issue 3, <https://doi.org/10.1093/jleo/eww017>.
- Cafus K., *Naddniestrze: cała władza dla Sheriffa*, „Analizy OSW”, 14.12.2016, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2016-12-14/naddniestrze-cala-wladza-dla-sheriffa>.
- Cafus K., *Państwo niedokończone. 25 lat moldawskiej niepodległości*, „Prace OSW” 2016, nr 59, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_59_pl_25_lat_moldawskiej_net.pdf.
- Caspersen N., *Democracy, Nationalism and (Lack of) Sovereignty: The Complex Dynamics of Democratisation in Unrecognised States*, „Nations and Nationalism” 2011, no. 17(2), <https://doi.org/10.1111/j.1469-8129.2010.00471.x>.
- Caspersen N., *Unrecognized States: The Struggle for Sovereignty in the Modern International System*, Cambridge–Malden 2012.
- Closson S., Kolstø P., Seymour L.J.M., Caspersen N., *Unrecognized States: The Struggle for Sovereignty in the Modern International System*, „Nationalities Papers. The Journal of Nationalism and Ethnicity”, vol. 41, 2013, issue 4, <https://doi.org/10.1080/00905992.2013.776527>.
- Czachor R., *Abchazja, Osetia Południowa, Górski Karabach: geneza i funkcjonowanie systemów politycznych*, Wrocław 2014.

- Czachor R., *Determinanty przetrwania państw pozbawionych powszechnego uznania: weryfikacja istniejących teorii*, [w:] *Problem państw nieuznawanych we współczesnym świecie*, red. V. Serzhanova, J. Wilk, K. Nowak, J. Plis, Warszawa 2019.
- Dembińska M., Campana A., *Frozen Conflicts and Internal Dynamics of De Facto States: Perspectives and Directions for Research*, „International Studies Review”, vol. 19, 2017, issue 2, <https://doi.org/10.1093/isr/vix010>.
- Dembińska M., Mérand F., *The Role of International Brokers in Frozen Conflicts: The Case of Transnistria*, „Asia Europe Journal”, vol. 17, 2019.
- Falkowski M., *Rosja wchłania Osetię Południową*, „Analizy OSW”, 25.03.2015, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2015-03-25/rosja-wchlania-osetie-poludniowa>.
- Falkowski M., *„Rosyjska Polityka Sąsiedztwa”: casus Abchazji*, „Analizy OSW”, 26.11.2014, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2014-11-26/rosyjska-polityka-sasiedztwa-casus-abchazji>.
- Fedorowicz K., *Republika Górskiego Karabachu – atrybuty państwowości a realia polityczne*, [w:] *Problem państw nieuznawanych we współczesnym świecie*, red. V. Serzhanova, J. Wilk, K. Nowak, J. Plis, Warszawa 2019.
- Florea A., *De Facto States in International Politics (1945-2011): A New Data Set*, „International Interactions”, vol. 40, 2014, issue 5, <https://doi.org/10.1080/03050629.2014.915543>.
- Florea A., *De Facto States: Survival and Disappearance (1945-2011)*, „International Studies Quarterly”, vol. 61, 2017, issue 2, <https://doi.org/10.1093/isq/sqw049>.
- Florea A., *Rebel Governance in De Facto States*, „European Journal of International Relations”, vol. 26, 2020, issue 4, <https://doi.org/10.1177/1354066120919481>.
- Gołaś K., *Region Kaukazu w polityce Federacji Rosyjskiej – wybrane aspekty*, „Przegląd Geopolityczny”, t. 3, 2011, <http://han.bg.us.edu.pl/han/ceeol/> <https://www.ceeol.com/search/viewpdf?id=496809>.
- Górecki W., *Górski Karabach: Kreml dyscyplinuje Baku i Erywań*, „Analizy OSW”, 12.01.2021, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2021-01-12/gorski-karabach-kreml-dyscyplinuje-baku-i-erywan>.
- Jackson R., Sørensen G., *Wprowadzenie do stosunków międzynarodowych. Teorie i kierunki badawcze*, tłum. A. Czwojdrak, Kraków 2006.
- King Ch., *The Benefits of Ethnic War: Understanding Eurasia's Unrecognized States*, „World Politics”, vol. 53, 2001, issue 4, <https://www.jstor.org/stable/25054164>.
- Klosek K., Bahenský V., Smetana M., Ludvík J., *Frozen Conflicts in World Politics: A New Dataset*, „Journal of Peace Research” 2020, <https://doi.org/10.1177/0022343320929726>.
- Kolstø P., *Biting the Hand that Feeds them? Abkhazia–Russia Client–Patron Relations*, „Post-Soviet Affairs”, vol. 36, 2020, issue 2, <https://doi.org/10.1080/1060586X.2020.1712987>.

- Kolstø P., *The Sustainability and Future of Unrecognized Quasi-States*, „Journal of Peace Research”, vol. 43, 2006, issue 6, <https://doi.org/10.1177/0022343306068102>.
- Kolstø P., Blakkisrud H., *De Facto States and Democracy: The Case of Nagorno-Karabakh*, „Communist and Post-Communist Studies”, vol. 45, 2012, issue 1-2, <https://doi.org/10.1016/j.postcomstud.2012.03.004>.
- Kolstø P., Blakkisrud H., *From Secessionist Conflict Toward a Functioning State: Processes of State- and Nation-Building in Transnistria*, „Post-Soviet Affairs”, vol. 27, 2011, issue 2, <https://doi.org/10.2747/1060-586X.27.2.178>.
- Kolstø P., Blakkisrud H., *Living with Non-Recognition: State- and Nation-building in South Caucasian Quasi-States*, „Europe-Asia Studies”, vol. 60, 2008, issue 3, <https://doi.org/10.1080/09668130801948158>.
- Kolstø P., Malgin A., *The Transnistrian Republic: A Case of Politicized Regionalism*, „Nationalities Papers”, vol. 26, 1998, issue 1, DOI: <https://doi.org/10.1080/00905999808408553>.
- Kopeček V., Hoch T., Baar V., *De Facto States and Democracy: The Case of Abkhazia*, „Bulletin of Geography. Socio-Economic Series”, vol. 32, 2016, no. 32, file:///C:/Users/Anna%20Czy%C5%BC/Downloads/9558-24369-1-SM%20(1).pdf.
- Kosienkowski M., *Naddniestrzańska Republika Mołdawska: determinanty przetrwania*, Toruń 2010.
- Kosienkowski M., *Pojęcie i determinanty stabilności quasi-państwa*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 6(2008), <https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/223/KOSIENKOWSKI%20Poj%20c4%99cie%20i%20determinanty%20stabilno%20c5%9bci%20quasi-pa%20c5%84stw.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
- Kosienkowski M., *Quasi-państwo w stosunkach międzynarodowych*, „Stosunki Międzynarodowe” 2008, nr 3-4, <http://han.bg.us.edu.pl/han/ceeol/htmls/www.ceeol.com/search/viewpdf?id=131071>.
- Kosienkowski M., *Współpraca społeczności międzynarodowej z państwami de facto: studium przypadków*, Lublin 2018.
- Legucka A., *Geopolityczne uwarunkowania i konsekwencje konfliktów zbrojnych na obszarze poradzieckim*, Warszawa 2013.
- Legucka A., „Rozmrażanie” konfliktów zbrojnych na obszarze poradzieckim, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej”, 11(2013), z. 4.
- Lynch D., *Engaging Eurasia's Separatist States: Unresolved Conflicts and De Facto States*, Washington 2004.
- Lynch D., *Separatist States and Post-Soviet Conflicts*, „International Affairs”, vol. 78, 2002, no. 4, <https://doi.org/10.1111/1468-2346.00282>.
- Marandici I., Leşanu A., *The Political Economy of the Post-Soviet De Facto States: A Paired Comparison of Transnistria and the Donetsk People's Republic*, „Problems of Post-Communism” 2020, <https://doi.org/10.1080/10758216.2020.1785317>.

- Miarka A., *Para-States as an Instrument for Strengthening Russia's Position – the Case of Transnistria*, „Journal of Strategic Security”, vol. 13, 2020, no. 2, <https://doi.org/10.5038/1944-0472.13.2.1750>.
- Minakov M., *On the Extreme Periphery. The Status of Post-Soviet Non-Recognised States in the World-System*, „Ideology and Politics” 2019, no. 1(12), https://ideopol.org/wp-content/uploads/2019/11/___ENG.%201.3.%20Minakov%20FIN.pdf.
- Pegg S., *International Society and the „De Facto State”*, Aldershot 1998.
- Pegg S., *Twenty Years of De Facto State Studies: Progress, Problems, and Prospects*, 2017, <https://core.ac.uk/download/pdf/162543596.pdf>.
- Popescu N., *Democracy in Secessionism: Transnistria and Abkhazia's Domestic Policies*, Brussels 2006, <http://core.kmi.open.ac.uk/download/pdf/11871437.pdf>.
- Popescu N., *Outsourcing De Facto Statehood: Russia and the Secessionist Entities in Georgia and Moldova*, „CEPS Policy Brief” 2006, no. 109, <https://www.ceps.eu/publications/outourcing-de-facto-statehood-russia-and-secessionist-entities-georgia-andmoldova>.
- Rezvani B., *Russian Foreign Policy and Geopolitics in the Post-Soviet Space and the Middle East: Tajikistan, Georgia, Ukraine and Syria*, „Middle Eastern Studies”, vol. 56, 2020, issue 6, <https://doi.org/10.1080/00263206.2020.1775590>.
- Riegl M., Doboš B., *Geopolitics of Secession: Post-Soviet De Facto States and Russian Geopolitical Strategy*, „Central European Journal of International and Security Studies”, vol. 12, 2018, no. 1.
- Romanowska A., *Współczesna polityka Federacji Rosyjskiej w obszarze „blińskiej zagranicy”*, „Facta Simonidis” 2015, nr 1(8), <http://han.bg.us.edu.pl/han/ceeol/https://www.ceeol.com/search/viewpdf?id=654561>.
- Skriba A., *Russian Strategy towards the Post-Soviet Space in Europe: Searching for Balance between Economy, Security, and Great Power Attractiveness*, „Strategic Analysis”, vol. 40, 2016, issue 6, <https://doi.org/10.1080/09700161.2016.1224061>.
- Stanislawski B.H., *Para-States, Quasi-States, and Black Spots: Perhaps Not States, But Not “Ungoverned Territories”*, Either, „International Studies Review”, vol. 10, 2008, issue 2, <https://doi.org/10.1111/j.1468-2486.2008.00795.x>.
- Strachota K., *Konflikty zbrojne na obszarze postradzieckim. Stan obecny, perspektywy uregulowania, konsekwencje*, „Prace OSW” 2003, nr 9, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_9_o.pdf.
- Sussex M., *Twenty Years after the Fall: Continuity and Change in Russian Foreign and Security Policy*, „Global Change, Peace & Security”, vol. 24, 2012, issue 2, <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14781158.2012.679921>.
- Toal G., O'Loughlin J., *Inside South Ossetia: A Survey of Attitudes in a De Facto State*, „Post-Soviet Affairs”, vol. 29, 2013, issue 2, <https://doi.org/10.1080/1060586X.2013.780417>.

- Toal G., O'Loughlin J., *Land for Peace in Nagorny Karabakh? Political Geographies and Public Attitudes Inside a Contested De Facto State*, „Territory, Politics, Governance”, vol. 1, 2013, issue 2, <https://doi.org/10.1080/21622671.2013.842184>.
- Toal G., *Near Abroad: Putin, the West, and the Contest over Ukraine and the Caucasus*, Oxford 2017.
- Wasiuta O., „*Russki mir*” jako narzędzie imperialnej polityki Kremla, „Przeгляд Geopolityczny” 2017, nr 21, <http://han.bg.us.edu.pl/han/ceeol/https://www.ceeol.com/search/viewpdf?id=574574>.
- Włodkowska-Bagan A., *Polityka Rosji na obszarze poradzieckim*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny”, t. 14, 2017, nr 3, https://www.researchgate.net/profile/Agata-Wlodkowska-Bagan/publication/324538819_Polityka_Rosji_na_obszarze_poradzieckim/links/5ad48616458515c6of5409ab/Polityka-Rosji-na-obszarze-poradzieckim.pdf.